

В І Д Г У К
на дисертацію
Міхно Надії Костянтинівни на тему
«Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики
міського простору» у вигляді монографії,
подана до захисту у спеціалізовану вчену раду Д 64.051.15
в Харківському національному університеті ім. В. Н. Каразіна
на здобуття
наукового ступеня доктора соціологічних наук
за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології

Актуальність теми дисертаційного дослідження. Тема дослідження Н. К. Міхно «Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору» є дуже насиченою за змістом, хоча зосереджена на досить вузькій проблематиці – як побудувати нову концептуальну схему специфічного аналізу та конструювання сучасного міського простору в соціальному вимірі. Оскільки особливо в західній соціології протягом значного періоду накопичувались різні підходи, теорії, концепції та парадигми вивчення міст, перед автором постало складне завдання – врахувати всі ці досягнення та чутливо обґрунтувати адаптивний до наших українських міст дослідницький концепт. Докторантка поставила *актуальну* та амбітну мету, важливість якої підтвердили навіть останні події самоізоляції людей (особливо у великих містах) у зв’язку з пандемією COVID-19. Співпадіння теми даної дисертаційної роботи з глобальними сучасними загрозами та викликами людським життям, особливо через їх мешкання у великих містах, викликає «підозру» у неймовірно чутливому передбаченні дослідниці. Їй дійсно вдалось дослідити дуже *актуальну тему*.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їхня достовірність та новизна. Розгляд міського простору як текстоутворення, в якому ті чи інші соціальні верстви населення «пишуть», «тчуть», утворюють за допомогою «інструментів» життєві шляхи у просторах міст, відповідає суто людській взаємодії, яка має знакову природу, будується на розпізнаванні знаків, у тому числі й за межами основного вербального

спілкування. Спрощена історіографія міста – це виникнення розширеного ореолу відвойованої у природи території для життя знатних осіб, які здобули привілеї за захист своїх одноплемінників, з їх оточенням, ремісниками та ін. Далі індустріалізація суттєво змінює значення міст для людей. А зараз ми спостерігаємо, як кібер-інформаційні технології з мікробіологічними організмами перетворюють значення сучасних міст. І, дійсно, робота Н. Міхно буде затребувана як для сьогодення, так і в перспективі.

У всі часи, як і зараз, місто приваблює людей, перш за все, широкою можливістю для комунікативних дій. Комунікації забезпечують і матеріальний рівень життя, і соціально-професійний статус людей, і культурно-естетичні потреби, а також політичні стосунки та події. Тому так багато уваги приділяють соціогуманітарні науки міському простору. Авторка цієї роботи логічно продовжила аналіз адекватних сучасному стану міського простору теоретико-методологічних стратегій дослідження. Докторантка простежила: якщо в цьому просторі домінують комунікативні процеси, то й основною сукупністю дослідницьких позицій стають спочатку структуралістські підходи, джерелом яких була лінгвістика. Структуралізм вивчав стримування людської свободи, а пізніше актуальним стає постструктуралізм, з точки зору якого вважається, що мова та її структура суттєво впливають на поведінку людей. І коли з'являється можливість деконструювати мову, то й в житті людини ми починаємо спостерігати більше свободи. На жаль, у вітчизняній соціології міста ми мали дослідження більш прикладного характеру, без глибокого теоретичного аналізу. Відчувалась термінологічна непристосованість деяких термінів із західної соціології до вітчизняних українських реалій, невизначеність окремих положень, понять, їхнє неоднозначне тлумачення, яке ускладнює соціологічні дослідження.

В аналізі наукових попередників авторка демонструє високу обізнаність теоретичним досвідом в широкому соціологічному та міждисциплінарному колі. Теоретичні висновки і досягнення авторка доводить до опису можливих умов і засобів їх практичного застосування.

Достовірність та новизна висновків та рекомендацій визначається тим, що вітчизняна соціологія отримала на тлі глибокої та досконалої дослідницької дії ряд запропонованих та експлікованих конструктів: концептуалізацію поняття «місто», якому було додатково надані риси простору самореалізації особистості; розширені межі вивчення міської проблематики; ускладнено наукове теоретизування за рахунок феноменологічного, наративного, антропологічного, дискурсного та лінгвістичного аналізів. Достовірність отриманих висновків та рекомендацій дисертаційного дослідження potwierджуються своєрідною методологічною тріангуляцією: залученням міждисциплінарних інструментів та матриць аналізу, а також підкріплюється відстеженням на рівні повсякденності міського простору.

Авторська концептуальна схема дослідження міста як культурного тексту будується на уточненні таких концептів дослідження, як синтагматика міського простору, парадигматика міського простору, семантика міського простору, дискурс міста та дискурсивні формації й практики. Наявність у міста контекстуальності і роз'єднаності на локальності різних рівнів з різними соціальними практиками й інституційними упорядкуваннями роблять місто об'єктом синтагматичного аналізу. Щоб наблизитись до розуміння повсякденного міського життя, авторка пропонує вивчати такі структурні елементи, як організація фізичних міських об'єктів: «архітектурні об'єкти, транспортні магістралі, ландшафтні зони», порядок розташування та співвідношення яких, на рівні з семантичним оформленням, детермінує характер та специфіку загального тексту міста» (С. 130).

Семіотичний аналіз Н. К. Міхно обґрунтовано пропонує робити на розгляді дискурс-аналітичної матриці дослідження проблемного поля. Слід відзначити, що в роботі надано поглиблений порівняльний аналіз лінгвістичної інтерпретації дискурсу з його соціологічним розумінням, що свідчить про широкий науково-культурний потенціал дисертантки.

Варто відзначити й практичну цінність цієї теоретичної роботи. Розроблені авторські схеми, класифікатори контент-аналізу, інтерпретативні моделі синтагматичного та дискурсивного аналізів є апробованим інструментарієм для досліджень соціокультурного міського простору усіх міст України.

Далі за текстом дисертації виникає потреба у дискусії з приводу окремих авторських висновків і позицій. Складнощі виникають у роботі з текстом навколо сторінки 157, на якій розміщена схема без назви, а в тексті на С. 155, можливо, йдеться про посилання на цю схему, яка означена як (Рис. 2.3.). Щодо цієї схеми: на наш погляд у схемі на С. 157 варто було б до чотирьох дискурсивних формацій додати ще й п'яту – економічну. Безпосередньо сама авторка у висновках до першого розділу підкреслила: «Концепт міста можна розглядати як основоположний феномен сучасного суспільства та культури, який є осередком політичних, економічних і культурних зв'язків ...» (С. 85). Особливо в сучасному українському суспільстві, як і в інших суспільствах пострадянського простору, ринково-ліберальні процеси в економіці, на жаль, значною мірою підпорядковували собі більшість соціальних і культурних змін. І сьогодні у побудові міського простору приваляють бізнес-інтереси, а представники бізнесу домінують як суб'єкти дискурсів. Також з роботи київської дослідниці Н. Мезенцевої, яка запропонувала вісім напрямів трансформації публічних просторів, дисертантка цитує та перелічує ці вісім напрямів, серед яких першим є «комерціалізація публічних просторів» (С. 211), тобто суто економічна площина. У зв'язку з цим, на наш погляд, роботі не вистачає критичного дискурс-аналізу відносно конструювання міського простору. Тим більше, що дисертантка, безумовно, знайома з алгоритмом такого дискурсивного (критичного) аналізу, наданого у Л. Филлипс і М.В. Йоргенсен, до яких вона часто апелює в роботі.

Можна припустити, що послаблення уваги до впливу бізнес-структур на конструювання міського простору Н. Міхно компенсує за рахунок більш

прискіпливого розгляду дискурсу влади (підрозділ 3.1.) та однієї з форм дискурсу влади – політичного дискурсу. Так авторкою запропоновано матрицю аналізу владного дискурсу в міському просторі: владний дискурс у міському просторі розглянуто як складне комунікативне явище, що охоплює різні види актуалізації владних позицій, під впливом відповідних ментальних процесів та у зв'язку з екстралінгвальними, прагматичними, соціокультурними та іншими чинниками. Структурними складниками владного дискурсу щодо міста, які формують когнітивну модель змісту міського простору, а також лінгвістичні знання про організацію дискурсу на макрорівні, тобто наративних схем побудови міського «тексту», і на мікрорівні, під яким розуміються семантико-синтаксичні коди, є: стратегії владного дискурсу, граматиологія владного дискурсу, інтенціональність владного дискурсу, ідіоми владного дискурсу. Додати до розгляду цього дискурсу практично нема чого, настільки ретельно та всеохоплююче дисертантка підійшла до вирішення цього завдання.

Співіснування публічних та приватних просторів міста (підрозділ 3.2.) авторка також дослідила досконало, але у своєму аналізі вона не вийшла за межі кейса міста Дніпра. Це місто з радянських часів було всеохоплююче керованим владою, і така інерція зберіглася. Мабуть тому за межами уваги Міхно Н.К. залишилися сучасні конфліктні перетини у міських просторах, наприклад, комерціалізація публічного простору у вигляді побудови житлових будинків для продажу та дефіцит або старіння шкільних будівель, дитячих садків. Також не отримали авторської інтерпретації випадки міжособистісних конфліктів, як, наприклад, нецивілізований вигул домашніх тварин, святкування з петардами, куріння на балконах у багатоповерхівках, нічні гонки стрит-рейсерів та ін.

Далі стосовно колективної міської ідентичності індивідів, а також ідентичності локальних спільнот: з широкого кола проаналізованих наукових робіт авторка навіть формулює висновки «у вигляді гіпотези» (С. 236), яку перевіряє у прикладному дослідженні. В результаті виявлено зміни

характеристик у сусідському режимі комунікацій, зокрема у напрямку звернення до онлайн засобів. Але з досвіду міста Одеси хотілось би додати, що у зв'язку з необхідністю впровадження нових форм управління житлово-комунальними послугами такий денотат, як локальна спільнота мікрорівня ОСББ, отримує реальне відгороджування парканами. Слідом за новобудовами свої території закривають і старі будинки. Сьогодні в багатьох випадках без наявності електронного ключа вже немає можливості підійти до сусідського будинку, до його дитячого майданчику. Можливо, такого феномену дисертантка не спостерігала в місті Дніпро, але він є в деяких інших містах і потребує інтерпретації, як впливовий феномен на міську ідентичність.

Загальне враження від дисертаційної роботи Міхно Н.К. складається, безумовно, позитивне. Її робота поповнює українську соціологію, як і взагалі соціогуманітарну наукову галузь, багатим та складним внеском в розвиток соціокультурного підходу у вигляді матриці аналізів міського простору: з одного боку, пропонується вивчення синтагматики (структури поєднання знаків у сучасному місті) та семантики (виявлення змісту цих знаків), а з іншого боку, за допомогою дискурсивних аналітичних стратегій будується логіка функціонування уже наявного міського простору (структурованого і з визначеними змістами) та через інтерпретації пропонується з'ясувати можливості конструювання його у майбутньому.

Повнота викладу результатів дисертаційної роботи в опублікованих працях. Судячи з друкованих наукових статей за темою, дослідницька робота Міхно Н.К. видана як у вітчизняних фахових джерелах (11 статей), так і у зарубіжних періодичних наукових виданнях, включених до наукометричних баз даних (9 статей), що зробило дисертаційне дослідження своєчасно доведеним до наукової спільноти. Крім того, ще видано 2 наукових монографії за темою дисертації, а також 10 публікацій, що засвідчують апробацію результатів дослідження. Зміст автореферату відповідає структурі та висновкам дисертаційної роботи, презентує основні результати дослідження та авторський підхід до викладення матеріалу.

Значущість дослідження для науки і практики, впровадження наукових результатів, напрями їх подальшого використання. Дисертація пов'язана з науковим напрямом досліджень кафедри соціології Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, зокрема таких тем, як «Студентська молодь в умовах глобалізації: соціологічний аспект» та науково-дослідної роботи «Особистість і соціальні інститути в урбанізованому суспільстві». Практичне значення одержаних результатів полягає у впровадженні в освітній процес навчально-методичних матеріалів, підготовлених з використанням результатів дисертації, що надало змогу підвищити рівень викладання ряду навчальних дисциплін.

Дискусійні положення та зауваження. Разом з тим вважаю необхідним висловити певні зауваження щодо змісту дисертації.

1. Перш за все хотілось би підкреслити, що авторка даної дисертаційної роботи дослідила дуже актуальну проблему, зробила це професійно, ретельно й досконало. Але інтенсивні події у нашому суспільстві за останні роки своєю гібридністю значною мірою вплинули безпосередньо на комунікативну сферу нашого суспільства, яка і є об'єктом дослідження (місто як культурний текст), оскільки більш за все у комунікаціях упорядковується й складається тканина культурних придбань людського життя у місті. Тому розраховуючи на очікуванні свободи, впливовість громадськості, відповідальну владу, підвищення поваги до унікальності особистості, до її повсякденного життя, авторка наукової роботи зосередилась на тому, щоб створити і для українських міст соціокультурні матриці аналізу як основи дослідження феномену міста. Але застосування нею постструктуралістської лінгвістичної традиції для аналізу українського міського простору через останні політичні події виявилось якоюсь мірою передчасним. Коли Дерріда з'ясовував соціальні структури як письмо, він мав на увазі відсутність обмеженості для свого суб'єкту. Хоча вже М. Фуко наполягав, що влада все одне втручається у повсякденне життя. А в сучасній Україні владний суб'єкт підпорядковує собі достатній перелік дискурсів. І тому розроблені Міхно Н.К.

дискурс-аналітичні стратегії дослідженні процесів конструювання текстуальності міських просторів і т.п. не виявляють вичерпано проблеми міст. Тому ми вже наголошували, що можна було б звернутися до критичного дискурс-аналізу. Чи враховуючи активний соціоінженерний вплив у побудові сучасного міського простору на міждисциплінарному рівні, застосувати хоча б оціночні дослідження.

2. Як приклад до першого пункту – це дослідження змін топонімічної системи. В роботі достатньо уваги приділено цим реформам. Вказані офіційні міські документи і Закони України. Обрані три дискурсивні формації (С. 351) Але безпосередньо комунікативні структури повсякденного спілкування мешканців міста стосовно деконструкцій і нових конструкцій не згадано, тому що домінує владний дискурс. Тут неможливо утриматися від питання – де анонімне опитування громадян (не кажучи вже про референдум) про топонімічні зміни? Примуси з боку влади не є культурним текстом.

3. Щодо такого міського перформансу, як карнавалізація, звісно, цей феномен був більше притаманним західноєвропейській культурі і вже навіть і там переродився на святкові дії. Хоча саме переодягання та особливо маски на обличчях призначались не стільки для посилення емоцій, скільки для можливості без покарання висловити ті свої думки конкретній людині, які важко було сказати відверто. В Україні сьогодні можна назвати карнавалізацією театралізовані постанови у політичних чи інших протестах (коли люди в масках щось або когось кладуть у труну і демонструють це владі, дипломатичному представництву якоїсь країни і т.п.). Тобто така ритуалізована й замаскована поведінка має протестне підґрунтя. Хотілося б уточнити у авторки, чи розуміє вона карнавалізацію просто як синонім «святкуванню»? («Розглядаючи карнавалізацію міського простору як контекст, в умовах якого можливим є посилення почуттів колективної спільності ...» (С. 258)). Чи все ж таки, на відміну від святкування та театралізації, карнавалізація має відтінок протесту?

4. На наш погляд, дуже покращило б роботу застосування розроблених дисертанткою типологій, схем дослідження міст, таблиць змін топонімів не лише у кейсі міста Дніпра, а хоча б ще в одному місті України. Якщо Н. К. Міхно не зробить це ближчим часом, хтось скористується розробленою нею методологією та інструментарієм і отримує цікаві результати.

У цілому викладені зауваження не зменшують теоретичного та практичного значення результатів дисертаційної роботи, до того ж окремі з них можуть бути враховані в подальшій роботі автора.

Відповідність дисертації встановленим вимогам. Аналіз тексту дисертації свідчить не тільки про наявність наукової новизни у авторському підході до вивчення означеної проблеми, а й про її чітке визначення і достатню обґрунтованість. Відповідно дисертаційна робота Міхно Надії Костянтинівни «Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору», подану у спеціалізовано вчену раду Д 64.051.15 в Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна у вигляді монографії для здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології, містить науково обґрунтовані результати, а також прикладні рекомендації, що є важливими для розвитку соціологічного знання зі спеціальності. Вважаю, що зміст дисертаційної роботи відповідає профілю спеціалізованої вченої ради Д 64.051.15 та паспорту спеціальності 22.00.01. Текст дисертації вдало структурований, викладення змісту роботи зроблено грамотно, професійно, логічно, послідовно, досить аргументовано. Спрямованість науково-практичних конференцій, де відбувалася апробація дисертації, характер статей, монографії та 1 розділу у колективній монографії, у яких відображено положення дисертації і результати проведеного дослідження, мають безпосереднє відношення до проблематики, розглянутої в дисертації, тобто до теорії та історії соціології.

Загальний висновок. Дисертація є самостійною науковою працею, має завершений характер. У тексті автореферату відображено основні положення,

зміст, результати і висновки здійсненого Н.К Міхно дослідження. Дисертація містить нові наукові положення та науково обґрунтовані результати у галузі теоретичної соціології, що розв'язують важливу наукову проблему, пов'язану з інкорпорацією відповідного світового дослідницького досвіду в сучасний вітчизняний соціологічний дискурс. Є всі підстави стверджувати, що дана дисертація відкриває новий напрямок в теорії та історії соціології – виявлення характерних особливостей дискурсивного конструювання семантико-синтагматичного простору міста з урахуванням впливу соціокультурних та соціоісторичних фреймів на виробництво дискурсивних формацій міста як культурного тексту. Наявна повнота викладу результатів дисертаційного дослідження в опублікованих працях.

Наукова обґрунтованість і новизна, теоретична і практична значущість отриманих результатів, відповідність тексту дисертації заявленим спеціальності дають підстави вважати, що дисертація «Місто як культурний текст: особливості семантики та синтагматики міського простору» є завершеним, самостійним науковим дослідженням, яке відповідає вимогам нормативних документів щодо докторських дисертацій, зокрема пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністру України № 567 від 24 липня 2013 року (зі змінами), а її авторка Міхно Надія Костянтинівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора соціологічних наук за спеціальністю 22.00.01 – теорія та історія соціології.

Офіційний опонент

доктор соціологічних наук, професор
професор кафедри соціології факультету
міжнародних відносин, політології та соціології
ОНУ імені І.І. Мечникова

Підпис *проф. Каменської*
ЗАСВІДЧУЮ
Вчений секретар ОНУ імені І.І. Мечникова
С. В. Курандо
2022

Т.Г. Каменська Каменська Т.Г.